

- в программах підвищення кваліфікації преподавателей// Досвід і проблеми організації самостійної роботи і контролю знань студентів: Науково-методичний збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми, 1995. – С. 192.
3. Байбаков В. Четыре слоя образования// Вестник высшей школы, 1992. – № 2. – С. 10-14.
 4. Ганопольский А. Р. Повышение квалификации преподавателей непедагогических вузов, как условие гуманитаризации высшего образования// Трансформация культуры в системе высшей технической освіти. Тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, 1995. – С. 38-39.
 5. Ганопольский О. Р. Педагогическая подготовка та підвищення педагогічної кваліфікації вузівських викладачів (до питання про термінологію)// Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету (збірник наукових праць). 1998. Вип. 4-5. – Одеса: ПДПУ, 1998. – С. 16-20.
 6. Краевский Б.В. Повышение квалификации педагогических кадров// Советская педагогика, 1992. № 7-8. – С. 55-58.
 7. Петражицкий Л.И. Университет и наука. – Т. I-II. – СПб.: Б. в., 1907, – 639 с.
 8. Україна ХХІ століття. Державна національна програма "Освіта"// Освіта, 1993. – № 44-46.
 9. Хан В. На пути к целостности // Вестник высшей школы. 1992. №2. —С. 3-10.
 10. Юрисов В.А., Укке Ю.В., Алексеева Л.П. Проблемы кадрового обеспечения системы непрерывного образования. – М., 1991. – 44 с.

Наум КОЛОМІНСЬКИЙ (ЗМІСТ)
Олександр МАРТИНОВ

МОДЕЛЬ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ОСОБЛИВИХ ВИДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Багато видів своєї діяльності людина, як відомо, змушена проводити в екстремальних умовах. Таку діяльність ведуть пожежники, пілоти, рятувальники, робітники деяких спеціальних професій, військові. Одним із найважливіших аспектів підготовки професіоналів для таких робіт є формування психологічної готовності особистості. Істотне значення при цьому має реалізація *особистісно-діяльнісного* підходу [1, 49], суть якого полягає в створенні умов для максимальної самоактуалізації особистості в структурі конкретних професійно-посадових функцій. Цей підхід передбачає необхідність визначення вимог до особистості, задоволення яких дозволяє ефективно проводити таку діяльність, тобто визначити модель психологічної готовності особистості до діяльності в екстремальних умовах.

Нами пропонується підхід до побудови такої моделі, що базується на засадах професіографії. В якості об'єкта розгляду взято види діяльності, пов'язані з роботою на висотних місцях: праця інструкторів з альпінізму, рятувальників, робітників промислового альпінізму (верхолазів, що виконують роботи на промислово-господарських об'єктах).

За класифікацією професій, описаною Є.Климовим, ці види діяльності можна систематизувати так [2, 14]:

а) тип професій (за предметом праці):

—інструктор, гід, рятувальник ⇒ робота типу "людина - людина";

—"промисловий альпініст" ⇒ робота типу "людина - машина";

б) клас професій (за метою праці) гностико-оперативного характеру, пов'язані з розпізнанням, диференціюванням, оцінкою та перевіркою умов діяльності, а також з управлінням людьми, їхнім навчанням і вихованням (інструктор, гід).

в) Вид професій (за знаряддями праці), пов'язаних із використанням ручної праці та спеціальних (функціональних) засобів;

г) група професій (за умовами праці):

— на відкритому повітрі;

— в незвичайних умовах (на висоті, в складних кліматичних умовах);

— з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя людей.

Загальна характеристика професій інструктора та гіда

Обидві професії тісно пов'язані з роботою з людьми з тією відмінністю, що до інструктора ставляться додаткові вимоги щодо навчання і виховання підопічних, а гід повинен уміти значно оперативніше діагностувати своїх клієнтів і вже з перших кроків знати, чого чекати від клієнта-напарника. Обидві професії вимагають гуманістичного спрямування особистості, крім того,

володіння технічними прийомами пересування і страхування. По-перше, для того, щоби надійно забезпечувати свою безпеку та підопічних, по-друге, щоби створити в них референтний образ професіонала. Вимога референтності зумовлює високі морально-етичні якості особистості. Ці професії ставлять підвищені вимоги до фізичної форми: витривалості, координації та реакції, а також до готовності вести фізичну діяльність у стресових умовах: висоти, складного рельєфу, підвищеної відповідальності за прийняті рішення та ін. Від представників цих професій вимагається поєднання розподіленої уваги (велика кількість підопічних, природні чинники, які потрібно враховувати) з умінням переключати увагу з одного об'єкта на інший, концентрувати її на тому або іншому об'єкті. Ці люди повинні бути добрими організаторами й ініціаторами, оскільки їх діяльність відбувається, як правило, в автономному режимі, на віддачі від інших осіб, котрі приймають рішення. Особи, що ведуть розглядувану діяльність, повинні володіти собою в випадку підвищення екстремальності умов й уміти викликати в підопічних оптимізм, упевненість в успішному завершенні будь-яких ситуацій. Величезне значення мають діагностичні властивості професіоналів — уміння оцінити ситуацію і прийняти адекватні рішення. Прогностичні, аперцептивні якості істотно підвищують надійність їхньої роботи.

Аналогічно можна описати роботу рятівника і промислового альпініста.

Цікаво навести приклад зіставлення роботи альпініста-рятівника на висотному маршруті і космонавта в відкритому космосі:

Альпініст-рятівник

1. Захищений спеодягом (на бівуаці - наметом), його пошкодження загрожує загибеллю, однак для усунення таких колізій існує деякий запас часу або засобів.

2. Прив'язаний до товаришів мотузкою. При зриві на мотузку і на людину діє динамічний ривок, що загрожує розривом і травмами людини.

3. Надважка фізична робота (пульс — понад 120 ударів тривалий час).

4. Відірваність від групи, наявність інших специфічних стресорів, зокрема безпосереднього впливу фізичного середовища.

5. Тривалість робіт — від декількох днів до 2-5-ти тижнів, релаксація на рівнині.

Космонавт

Захищений скафандром, порушення герметичності якого загрожує миттєвою загибеллю.

Застрахований фалом. При зриві на фал істотних навантажень немає.

Важка фізична робота.

Відірваність від групи, наявність інших стресорів, захищеність від дії фізичного середовища.

Тривалість робіт — декілька годин, релаксація — в кабіні космічного корабля (умови відносно комфортні, але не позбавлені стресогенних факторів — неможливість усамітнення, невагомість та ін.)

Наведений вище підхід до опису професій і дані проведених нами серед альпіністів альпіністської бази "Цей" і навчально-методичного центру "Ельбрус" опитувань дозволили скласти психограму для професіоналів однієї з розглядуваних спеціальностей (табл. 1).

Таблиця 1

Психограма *інструктора альпінізму, гіда*

№	Психологічні вимоги	Психологічні процеси, властивості особистості	Зміст професійних дій
1	Діагностичні: на основі різноманітних даних об'єктивно оцінювати стан групи, стан	Мислення: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування	Аналіз роботи групи, підготовка, прийняття управлінських рішень,

	маршрутів і відповідність групи обраному маршрутові		контроль за діяльністю (оцінка роботи поточної та підсумкової). Цілепокладання.
2	Прогностичні: передбачати тенденції, майбутні умови діяльності	Подання: антиципація — спроможність передбачення якогось явища. Педагогічне подання: проектування особистості, своїх дій, дій інших людей та ін.	Розробка стратегії навчання і тактичних планів походу, навчання вирішувати ситуаційні завдання та ін.
3	Проектувальні: конкретизувати діяльність групи (у вигляді укладання плану занять)	Стратегічне мислення: визначення основних суперечностей між індивідуальними цілями кожного учасника групи. Логічна пам'ять.	Оформлення управлінських рішень (планів, програм) із чітким визначенням змісту занять або об'єктів походів, термінів походів, керівників груп
4	Організаторські: засвоїти завдання роботи з групою, реалізувати програму навчання	Дидактичний хист: уміння пояснювати. Прецептивний хист: психологічна і соціально-психологічна пильність.	Підготовка і прийняття управлінських рішень. Інструктаж, контроль, підбір учасників групи і розподіл обов'язків відповідно до психологічних особливостей проведення зібрань та аналіз діяльності.
5	Комунікативні: встановити доброзичливі стосунки зі всіма, хто бере участь у спільній діяльності	Практично-психологічний розум: спроможність оптимально використати психологічні особливості кожного учасника групи	Створення сприятливого соціально-психологічного клімату в групі
6	Мотиваційні: стимулювати діяльність людей, формувати в них бажання до роботи	Емпатія: співчуття, психологічний такт	Формування індивідуального стилю діяльності, оптимально впливати на навчальну або спортивну групу
7	Емоційно-вольові: формувати і підтримувати в людях високий тонус, певність у досягненні мети, успішному вирішенні поставлених завдань	Товариство, суспільна робота, енергійність: спроможність адекватно відображати відповідні почуття, думки і т. д.	Цілепокладання, прийняття управлінських рішень, здійснення поточного та підсумкового контролю
8	Оцінні: об'єктивно оцінювати якість діяльності групи та кожного її члена, уміння визначити помилки, їх причини і засоби попередження	Практичність розуму – вміння застосовувати свої знання і досвід для вирішення практичних завдань, самостійність, рішучість, ініціативність, наполегливість, певність у собі, адекватна самооцінка, глибина розуму.	Самоорганізація діяльності, розвиток шляхів самовдосконалення, встановлення нової мети, завдань

		Критичність і гнучкість розуму. Рефлексія: самоаналіз, уміння зрозуміти погляди інших людей, реалістичний рівень претензій.	
9	Гностичні: бути компетентним у питаннях управління діяльністю групи та в інших проблемах, що стосуються мети, завдань і сенсу роботи; мати широке коло знань з історії альпінізму, природи гір та інших галузей знань (філософія, мистецтво і т.п.)	Академічний хист до самоосвіти, постійного підвищення кваліфікації	Ефективне виконання тренерсько-викладацької роботи
10	Мовні: добре володіння усним мовленням, вміння чітко формулювати завдання, передавати підопічним інформацію, що збагачує світогляд	Мовний хист — змістовність, доступність, виразність, дієвість мови.	Формулювання завдань (управлінських рішень), здійснення усного спілкування, проведення аналізу занять, ефективне виконання всіх функцій управління, особливо в критичних умовах, стресових ситуаціях
11	Моральні: вимоги, що відображають ставлення індивіда до загальнолюдських цінностей, до професії, до самого себе, любов до людей, прагнення робити добро (зокрема своєю діяльністю), розвинене почуття власної гідності і повага гідності інших людей, чесність, правдивість, принциповість, дисциплінованість, скромність	Альтруїзм, гуманістичне спрямування особистості, схильність до лідерства (управлінської діяльності), організаторські й комунікативні здібності, схильність брати на себе відповідальність, розвинені духовні потреби, потреба в самоактуалізації	Змістовно й емоційно спрямована мотивація інструкторської діяльності, забезпечення етичних критеріїв інструктора, виховний вплив на навколишніх
12	Фізіологічні: спроможність нервової системи бути фундаментом для забезпечення відповідної психічної та фізіологічної напруги	Висока працездатність, сильний тип нервової системи, нервова витривалість	Ефективне витримування навантажень (як фізичних, так і психічних, стресових), лідерський вплив на групу, формування в ній позитивних відносин та оптимізму
13	Фізичні: стан здоров'я та особливості фізичного розвитку, тренуваності	Добрий стан здоров'я, фізичний розвиток, приваблива зовнішність	Ефективне витримування навантажень (як фізичних, так і психічних, стресових), лідерський вплив на групу завдяки атракції

Використовуючи наведену психограму та опитування (на базі опитувальника О.Липмана [3, 48-53]), при якому експерти оцінювали кожен необхідну властивість, ми побудували психологічний профіль професії інструктора (гіда), що дозволяє встановити важливість (необхідний рівень розвитку) тих або інших властивостей індивіда, потрібних для виконання

описаної професійної діяльності. Аналогічно були складені психологічні профілі професій рятувника та робітника промислового альпінізму. Головна відмінність цих психологічних профілів полягала у відсутності або редукції в рятувників та промислових альпіністів властивостей, необхідних для ведення педагогічної або виховної діяльності. Властивості, що за оцінками експертів отримали коефіцієнт рівня розвитку менше трьох, були вилучені. Всі профілі зведені у порівняльній таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

Психологічні профілі професій інструктора (гіда), рятувника, “промальпініста”

Властивості психіки	Рівень розвитку								
	інструктор (гід)			рятувник			пром. альпініст		
	31	4	53	313	42	535	313	4	535
Зацікавленість професією			⊕			⊕			⊕
Гуманістичне спрямування			⊕			⊕			
Педагогічний такт		⊕							
Атракція		⊕							
Спроможність розуміти підтекст (іронію, гумор)		⊕			⊕			⊕	
Комунікативний хист, терпимість, чуйність		⊕		⊕			⊕		
Організаторський хист		⊕			⊕			⊕	
Спроможність доступно, логічно висловлювати думки		⊕		⊕					

Емоційна витривалість		⊕			⊕			⊕	
Постійність доброго настрою		⊕		⊕			⊕		
Вольові якості: рішучість, ініціативність		⊕			⊕			⊕	
Уміння дати об'єктивну оцінку діям інших людей			⊕		⊕			⊕	
Дисциплінованість, вимогливість до себе (самоконтроль)			⊕			⊕			⊕
Ерудованість, рівень професійних знань		⊕			⊕			⊕	
Швидка адаптація до нових умов		⊕				⊕	⊕		
Спроможність протистояти стресогенним чинникам			⊕			⊕			⊕
Самоконтроль у складній ситуації			⊕			⊕			⊕
Спроможність передбачати зміни ситуації			⊕			⊕			⊕
Спроможність швидко діяти при дефіциті часу			⊕			⊕			⊕
Спроможність брати на себе відповідальність		⊕				⊕		⊕	
Витривалість у праці		⊕				⊕			⊕
Уміння знаходити оптимальне рішення			⊕			⊕			⊕
Охайність		⊕			⊕			⊕	
Точність і швидкість операцій мислення	⊕				⊕		⊕		
Розподіл уваги		⊕			⊕			⊕	
Концентрація уваги	⊕			⊕			⊕		
Перенос уваги		⊕			⊕		⊕		
Оперативна пам'ять		⊕			⊕			⊕	
Точність сенсомоторних дій			⊕			⊕			⊕

Наведені психограма та психологічні профілі професій дозволяють описати модель психологічної готовності особистості до цієї діяльності та шляхи її формування. Психологічну готовність визначають:

а) мотиваційно-когнітивно-смісловий компонент:

- властивості психіки, визначальне спрямування особистості (гуманістичне спрямування, цілеспрямованість, морально-етичні складові);
- мотиваційні складові визначають, чому індивід обрав цей вид діяльності, чому приймає ті або інші рішення; визначають стабільність, тривалість поведінки;
- об'єктивно-сміслові (когнітивні) складові;

б) операційний компонент: властивості психіки, що забезпечують ефективне виконання рухових дій (сприймання рухів, координація, сприймання навколишнього середовища, рівновага, швидкість реакції, увага);

в) соціально-психологічний компонент: комунікативно-соціальні складові (уміння спілкуватися, бути лідером, атракція, емпатія);

г) емоційно-вольовий компонент: морально-вольові складові (спроможність до праці в важких умовах, ініціативність, уміння оперативно приймати рішення при дефіциті часу, спроможність брати на себе відповідальність).

У таблиці 3 наведені засоби формування цих параметрів у системі підготовки альпіністів-професіоналів.

Наявність в індивіда параметрів, що відповідно сформувалися, зумовлює і його витривалість до впливу стресорів в екстремальних умовах, аж до аварійних ситуацій.

Таблиця 3

Параметри, що визначають психологічну готовність особистості до діяльності в екстремальних умовах та засоби їх формування

	ПАРАМЕТРИ ГОТОВНОСТІ	ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ
1	Властивості психіки, що визначають ефективне виконання рухових дій (сприймання власних рухів, їх координація, сприймання навколишнього середовища, рівновага, швидкість реакції)	Загальнофізичне тренування Спеціальне (технічне) тренування Ідеомоторне тренування (теоретичне вирішення ситуаційних завдань)
2	Властивості психіки, що визначають спрямування особистості	Виховання, самовиховання
3	Мотиваційний компонент	Виховання в альпіністському колективі Навчання з наголошуванням психологічних аспектів
4	Комунікативно-соціальний компонент	Виховання в альпіністському колективі Професійне навчання
5	Морально-вольовий компонент	Загальнофізичне тренування Спеціальне (технічне) тренування Вирішення ситуаційних завдань Застосування ділових ігор
6	Об'єктивно-смісловий (когнітивний) компонент	Навчання за програмою підготовки альпіністів [4, 58-64] з практичним навчанням розширеного спектра прийомів Виховання аперцептивних якостей за допомогою розроблених нами: методики вирішення ситуаційних завдань [5, 46-53]; методики застосування ділових ігор [6, 14-16]; розширеного системного аналізу аварій [7, 47-63]

Описаний підхід до формування моделі психологічної готовності особистості до діяльності в екстремальних умовах можна ефективно застосувати також для інших видів професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коломінський Н.Л. Психологія педагогічного менеджменту. — К.: МАУП, 1996. — 168с.
2. Климов Е.А. Путь в профессию. — Л.: Лениздат, 1974. — 149с.
3. Карпіловська С.Я. та ін. Основи професіографії. — К.: МАУП, 1997. — 216с.
4. Мартынов И.А., Захаров П.П., Мартынов А.И. Порожня Ю.И. Учебная программа для подготовки альпинистов. — М.: Комитет по ФКиС при СМ СССР, 1986. — 47с.
5. Мартынов И.А., Мартынов А.И. Ситуационные задачи. — Ташкент, 1980. — 84с.
6. Мартынов А.И. Формирование психологической готовности личности к профессиональной деятельности в экстремальных условиях/ Дисс. д-ра философии в обл. психологии. — К.: МАУП, 1998. — 32с.
7. Мартынов И.А., Мартынов А.И. Системный анализ альпинистской деятельности//Альпинизм сегодня и завтра. — Днепропетровск: ЦНТТ "Импульс", 1989. — С. 47-63.

Надія СОЛОНЕНКО (ЗМІСТ)

СПЕЦИФІКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ МЕНЕДЖЕРА

Демократизація нашого суспільства викликає глибокі зміни у характері взаємодії людей. В трудових колективах виникла серйозна необхідність в керівниках новаторського типу і стилю поведінки, здатних об'єднати працівників для розв'язання складних виробничих і соціальних завдань. Таких керівників вирізняє високий професіоналізм, динамічність, гнучкість. Вони готові діяти рішуче і творчо в умовах економічної свободи, конкуренції і співробітництва. На Заході їх називають менеджерами.

Імідж менеджера виділяється, по-перше, специфікою його професійної діяльності; по-друге, його особистими властивостями і, по-третє, рівнем розвитку колективу, яким він керує.

Менеджмент — наука управління, один із провідних напрямків, який присвячений тому, як зробити працю людей більш ефективною. Управління для менеджера — спеціальність. Правий В.Тарасов, коли пише про те, що "професійна установка менеджера така, що йому більш чи менш байдуже, чим керувати: цехом, державою чи Великим театром. На відміну від звичайного керівника, він менше орієнтується на кар'єру, чисту анкету, лояльність до вищих керівних інстанцій, а більше — на інтереси справи, свою професійну репутацію, на авторитет в очах підлеглих" [3]. Менеджер почуває себе більше спеціалістом, ніж керівним працівником. І якщо звичайному керівникові в складних ситуаціях потрібен консультант з управління, то менеджер може обійтися без нього, оскільки він сам є спеціалістом в галузі сучасних теорій і методів управління, що має велику практику їх застосування. Менеджер також серйозно ставиться і до психології, його можна назвати знавцем людських душ.

У книзі "Японські секрети управління" [1] виділяється сім компонентів, які розкривають специфіку професійної поведінки менеджера:

1. Структура організації, якою керує менеджер.
2. Стратегія організації, основна мета і завдання.
3. Системи (процедури і технології), які регулюють діяльність організації.
4. Сума навичок, якими володіє менеджер.
5. Склад робітників, якими керує менеджер.
6. Стиль організації, її дух, які визначають її інтелектуально-емоційний фон.
7. Спільні цінності, які регулюють стосунки в колективі.

Безумовно, зовнішній вигляд менеджера великої організації і невеликої фірми можуть відрізнятися, але є певні характерні риси, які властиві кожному керівникові. Вони визначають його стійку професійну поведінку:

- впевненість ;
- своєрідність;
- успіх;
- рівноваженість, повага;
- здатність переконувати;
- усміхненість.